

psicoanàlisi és un altre.

Ja havíem vist com les extravagàncies teòriques venien a assenyalar, en la seva parcialitat, una incompletesa en la teoria. Al començament de "Funció i camp", Lacan assenyala també, encara que de manera menys estructurada, tres camps d'investigació anunciats per desviacions que demostrin una necessitat de noves aportacions a la construcció de la teoria psicoanalítica. Les dificultats a teoritzar la praxi recorden a la teoria que no és completa; la seva inclusió com a problemes en el camp d'elaboració conceptual ens acostava al màxim a l'esperit científic.

L'enumeració que fa Lacan⁴ correspon, a més, a tres qüestions sobre les quals Freud no va donar la seva darrera paraula. Les dues primeres corresponen a dos classes especials de pacients: els nens petits i els subjectes psicòtics. La psicoanàlisi amb nens petits nasqué cap als anys vint, i el seu desenvolupament com a branca de la psicoanàlisi continua fins als nostres dies. Freud no la va practicar mai estrictament, però estigué amatent a allò que es produïa sota aquest nom. D'altra banda, Freud no va deixar de tenir pacients psicòtics, però ell mateix no se sentia del tot autoritzat a parlar-ne⁵ pel fet que no treballava en hospital. Més encara, un dels ingredients del seu entusiasme en la relació amb C. G. Jung va ser precisament el fet que aquest,

⁴FC 242-243.

⁵Cf. S. FREUD, "Psychoanalytische Bemerkungen über einen autobiographisch beschriebenen Fall von Paranoia (Dementia paranoides)" (1911c(1910)), SFOC 12, pàg. 11.

ahora que semblava tenir punts de vista molt aguts sobre la psicoanàlisi, treballava en un gran hospital psiquiàtric, on el camp d'observació de la folia era molt extens i variat.

En tercer lloc, Freud no va poder resoldre tota la problemàtica plantejada pel nús inevitable entre la terminació de la psicoanàlisi, la formació de l'analista i les institucions psicoanalítiques. Respecte d'aquestes és un fet que cada vegada més va deixar fer els seus deixebles i que, a partir de 1923, no va intervenir a penes en l'avatar institucional del moviment que ell mateix havia engegat.

Calia doncs, en aquell 1953 en què escrivia Lacan, immers en un problema institucional que comportava una lluita de poder amb la defensa de concepcions oposades de la psicoanàlisi,⁶ una extensió alhora que una legitimació dels recursos conceptuals del psicoanalista. En aquella avinentesa, Lacan proposa cartografiar el territori de la paraula i construir el concepte del llenguatge per instal·lar-hi els fonaments de la psicoanàlisi i, això, fer-ho en nom de Freud, sense abandó de la doctrina freudiana. No es tractava de cap descobriment que es pogués considerar sensacional; només volia significar que, en el lloc mateix on hi havia la causa del malestar del psicoanalista, hom havia de poder trobar la raó per sortir-ne.

Hi ha diverses maneres de fer front als problemes esmentats més amunt, que Sigmund Freud va llegar a la

⁶Els detalls es troben a J.-A. MILLER (ed.), La communauté psychanalytique en France - 1. La scission de 1953 (1976).

comunitat psicoanalítica. Una consisteix a mantenir-los, per dir-ho així, carregats als braços de Freud, considerar acabat l'edifici conceptual de la psicoanàlisi, i deixar passar el temps. L'altra és anar a buscar per tot arreu unes deus d'acció reconegudes que puguin substituir aquella manca en la teoria. Aquesta sortida, si bé pot estar promoguda per un anhel científic d'acostament a la veritat, té el perill de perdre's lluny del que és la psicoanàlisi; en concret, s'hi sol trobar "un tret comú (...) el d'abandonar el fonament de la paraula".⁷ La impotència a trobar un acostament científic als problemes psicoanalítics porta al més sovint al recurs a unes deus d'acció que no són de cap manera freudianes, com per exemple, "la pedagogia maternal, l'ajut samarità i el domini dialèctic".⁸

Encara es pot fer una altra cosa, en certa manera per combinació de les dues posicions: no negar-se a les aportacions científiques que Freud no va conèixer, però sense abandonar el mestratge freudià. Hem dit en efecte que sobre aquells tres problemes Freud no va dir el seu darrer mot; però sí que en va deixar escrita alguna cosa. Ja hem dit que Freud no va tenir en tractament psicoanalític cap nen petit, però sí que va poder analitzar la fòbia d'un nen de cinc anys, a través de son pare. Freud no ens va deixar cap exposició de cas d'una psicosi pròpiament dita, però sí que va examinar el deliri d'un psicòtic il·lustre a partir del text autobiogràfic

⁷FC 243.

⁸FC 243.

que ell mateix va publicar. Freud va explicar-se també sobre el moviment psicoanalític, en uns moments en què podia semblar massa agafat a la seva persona, en termes d'història. Doncs bé, totes tres exploracions freudianes tenen alguna cosa en comú: totes tres van més enllà del que fóra una psicoanàlisi considerada com a exclusiva activitat terapèutica, i eixamplen el seu camp d'observació fins uns àmbits més extensos, com ho són l'enraonament l'enraonament, l'escriptura o la història; amb això demostren que Freud va considerar sempre que l'interès de la psicoanàlisi es trobava en el camp de les Geisteswissenschaften, les ciències de l'esperit.⁹ D'altra banda, aqueixes exploracions no terapèutiques fan recurs constant a les funcions de la paraula. Dialèctica, literatura, història, són tres matèries "de lletres" que assenyalen també el camí que cal fer emprendre al concepte de la psicoanàlisi. Val a dir que en totes tres Freud en va ser mestre. És bo de seguir un tal mestratge.

El replec de la paraula

Pressionat per les crítiques que havia rebut la seva hipòtesi de la sexualitat infantil, Freud sol·licità als seus deixebles observacions directes sobre el tema. Un d'ells, un musicòleg interessat per la psicoanàlisi, Max Graf, va trametre a Freud unes observacions sobre el comportament i les

⁹Cf. S. FREUD, "Das Interesse an der Psychoanalyse" (1913j).

paraules del seu fill, de quan tenia tres anys. Es tracta doncs d'observacions no clíniques, sinó d'interès científic, per no dir d'interès humà en general. Però poc després, aquell nen, quan encara no tenia cinc anys, va començar a patir d'una fòbia als espais oberts, atribuïda, segons les paraules del nen, a la por que un cavall el mossegués. La major part de l'observació de Freud¹⁰ és dedicada a l'anàlisi de la fòbia, els seus continguts, el seu discurs i la seva evolució fins al guariment. Però no era Freud qui enraonava amb el nen, sinó son mateix pare, que tenia a Freud com a guia i destinatari tercer de les seves converses amb el petit Hans. Només una vegada es van trobar tots tres per a una curta entrevista.

Tenim en l'article de Freud un registre minuciós de tot el que van enraonar pare i fill. Hi podem seguir de quina manera la interlocució psicoanalítica no consisteix en la utilització del poder d'unes claus interpretatives, sinó en l'atenció posada en la paraula, tal i com és proferida. No es tracta solament que, en allò que hom diu —en allò que aconsegueix dir el petit Hans per exemple— aquell qui parla pugui expressar amb claredat el que vol dir, sinó en l'atenció que un interlocutor pot posar en allò que vacil·la en el que es diu, en les contradiccions, en les expressions que no s'ajusten a la uniformitat d'un diàleg imaginari. Aquesta atenció permet de donar a la dimensió de la paraula una repercussió nova i inesperada.

Podem intentar d'aclarir el que diem amb un exemple.

¹⁰S. FREUD, "Analyse der Phobie eines fünfjährigen Knaben" (1909b).

Jacques Lacan, en un dels seus seminaris¹¹ va prestar atenció a una de les frases del nen reportades per l'observació del pare. El nen contà al pare que havia somiat que anava a Gmunden, un lloc d'estiueig, amb Mariedl, una amigueta seva de 13 anys. El pare conta el somni a la mare en presència del noi, el qual rectifica: Nicht mit der Mariedl, ganz allein mit der Mariedl (No amb la Mariedl, tot sol amb la Mariedl).¹² Aquestes paraules són d'aquelles que fan riure a un adult quan sent parlar un nen, perquè semblen comportar una precisió desproporcionada o una contradicció ingènua. Però Hans revela aquí allò que era essencial en el somni: la contradicció que comporta tota situació amorosa —la dels nens mereix ser anomenada així—, és a dir, que hom està ganz allein, completament sol, alhora que és amb la persona estimada, i només amb ella. Hans copsa en una expressió no gens absurda, sinó molt precisa —poètica potser, sense pretendre-ho—, allò que el subjecte ha de pagar per obtenir la identificació única i unitària de l'amor autèntic.

En el cas relatat per Freud, veiem com Hans avança en la comprensió del sentit de la seva pròpia fòbia com un bon científic, intentant explicacions causals, una darrera l'altra. En un moment determinat subratlla el fet que mentre jugava amb altres nens a anar a cavall ell feia de cavall i els altres feien ressonar a les seves orelles la frase wegen

¹¹J. LACAN, seminari inèdit (1956-1957) sobre La relation d'objet.

¹²S. FREUD, op. cit., SFOC 10, pàg. 12.

dem Pferd,¹³ "a causa del cavall". El to peculiar que posava Hans en la paraula wegen portava a prestar-li atenció. Els altres nens deien la causa i a ell, que feia de cavall, li era atribuïda; la seva posició en el joc i en el plaer compartit quedava determinada. El subjecte es prestava a posar-se al lloc on s'hauria determinat el misteri de la causa, i ho feia a través de la mediació simbòlica del cavall. El valor d'aquest signe queda confirmat per la manera de subratllar el mot wegen, el qual, no tenint representació plàstica immediata, és transformat en Wagen per virtut del dialècte vienès en què es pronuncia Wägen; d'aquesta manera el carruatge, Wagen, s'enganxa al cavall tal com la causa ho fa al subjecte.

En el món construït per les seves fantasies infantils Hans fantasieja la possibilitat de tenir fills, respecte dels quals ell faria el paper de mare. La formulació verbal que ell dóna d'una tal fantasia enclou una contradicció; son pare li pregunta per què parla dels seus fills; ell respon Warum? Weil ich so gerne Kinder haben mag, aber ich wünsch's mir's nie, haben mag ich sie nicht.¹⁴ (Per què? Perquè m'agrada tant tenir fills, però mai no m'ho desitjo, no m'agrada tenir-ne.) Aquesta formulació és contradictòria, encara que manifesta alguna classe de consistència. Aquest és el comentari de Freud: "Aquesta contradicció tan aparent és la que va de la fantasia a la realitat; desitjar i tenir. Sap que de fet ell

¹³Ibid, pàg. 50.

¹⁴Ibid., pàg. 78.

és fill, i que uns altres fills foren un destorb per a ell; en la seva fantasia ell és mare i necessita fills en els quals repetir les tendreses que ell ha viscut."¹⁵ La formulació verbal del desig mostra la seva natura contradictòria i alhora permet el comentari que li dóna consistència.

En aquests exemples veiem de quina manera en el diàleg d'aqueix nen amb son pare es fan palesos uns punts en els quals podem assenyalar, no solament una irregularitat en la llisor del discurs i una inconsistència en la lògica de la paraula —un "traspuament" gramàtical, per dir-ho amb el terme car a Gabriel Ferrater¹⁶—, sinó un replec facilitat pel llenguatge dins del qual s'enclou alguna cosa que per a aquell qui enraona és un gaudi preciós. El valor de la paraula és que manifesta, a través d'una manca de lògica, la lògica més subtil d'alguna cosa que no ha pogut passar o ser traduïda en la formulació enraonada. La regla freudiana, aplicable a tot el camp d'allò que es diu, és clara: "Hans persevera (en allò que li interessa) i el seguim fins allí" Wir müssen ihm endlich dorthin folgen.¹⁷ Si l'hem de seguir en el que diu, és perquè, en efecte, suposem que la paraula, tota paraula, en la mesura que és dita, comporta algun contingut de veritat que acabarà brollant, i en el qual el subjecte hi haurà posat ço del seu. És la confiança infinita atorgada al subjecte: que, sempre, en tota circumstància, és un subjecte de paraula.

¹⁵Ibid, pàg. 78, n. 53.

¹⁶G. FERRATER, "Les gramàtiques traspuen" (1970).

¹⁷S. FREUD, op. cit., pàg. 103.

Un text

Daniel Paul Schreber va ser president del Tribunal Superior de Justícia de Dresden; el 1893, quan tenia 50 anys, va haver de ser ingressat en un asil psiquiàtric. L'any 1900 inicià un procediment judicial per tal de sol·licitar ser donat d'alta; com a element del seu testimoniatge escriví i publicà el 1903 les Denkwürdigkeiten eines Nervenkranken,¹⁸ un llibre de quatre-centes pàgines on descriu el procés de la seva malaltia, alhora que aprofundeix tant com li és donat de fer-ho amb la seva gran intel·ligència, en tot el món de sentit que li obrí el seu deliri ampli i detallat.

Sembla que Freud va tenir esment de l'obra cap a l'any 1910, i de seguida escriví un article sobre el cas de D. P. Schreber.¹⁹ Les observacions de Freud tenen un gran interès per al coneixement de la psicosi paranoica; però aquí en parlem pel fet que presenten una observació de Freud feta, no sobre un pacient en tractament, sinó sobre un text escrit i donat a la llum per voluntat del mateix malalt.

No ens referirem a l'escola de lectura i de comentari de text en la qual Freud demostra ser mestre, ni al seu treball de reconstrucció de les llacunes deixades per la censura

¹⁸D. P. SCHREBER, Denkwürdigkeiten eines Nervenkranken (1903).

¹⁹S. FREUD, "Psychoanalytische Bemerkungen über einen autobiographisch beschriebenen Fall von Paranoia (Dementia Paranoides)" (1911 (1910)).

efectuada per la família del malalt, al registre perspicaç de les repeticions que fa, etc. Només ens cal arribar-nos al final del seu article,²⁰ perquè sembla contenir una teoria sencera de l'escriptura. Freud manifesta que en el text de Schreber ha trobat molts elements molt semblants a les formulacions teòriques que ell mateix ha fet per a la psicoanàlisi. "Aquests detalls, diu Freud, i molts d'altres, sonen gairebé com a percepcions endopsíquiques dels processos que jo he suposat per fonamentar un esclariment de la paranoia. Tanmateix puc aportar el testimoni d'un amic i col·lega que confirma que jo he desenvolupat la teoria de la paranoia abans d'assabentar-me del contingut del llibre de Schreber. Queda per al futur decidir si la teoria conté més deliri del que jo voldria, o el deliri més veritat del que d'altres troben avui creïble."²¹

Hem reproduït les frases de Freud perquè no solament presenten una mica ingenuament la seva protesta d'originalitat, sinó perquè alhora semblen abolir tota originalitat. L'acte d'escriure, com a presència del subjecte, adquireix amb això una potència nova pel que fa al descobriment d'allò "endopsíquic". L'escriptura és una activitat, propera a la paraula i al llenguatge, que la psicoanàlisi no pot deixar de considerar com una forma d'objectivació del rastre deixat pel subjecte en la seva existència. Amb això es distingeix d'altres formes del verb i

²⁰Op. cit., SFOC 12, pàg. 72.

²¹Ibid., pàg. 72.

planteja la pregunta: on van les paraules? On queda enregistrat allò que va sent dit? On s'escriu allò que en la veu expira?

L'escriptura ens presenta una dimensió transcendental de la paraula. Queda en mans d'un altre, inscrita, capaç de circular, de ser arxivada, de ser objecte d'una memòria i d'un oblit inconscients. L'escriptura és un rastre material modificador de l'ésser, una figura vivent del no viure sols. Tal com Robinson convertí la seva illa en una alteritat a base d'escriure l'ordre de la civilització a la seva superfície, així tot aquell qui escriu es fa subjecte d'allò que queda, negre sobre blanc, materialitzat com a rastre d'hominització.

La dialèctica de l'obra

A mesura que passaven els anys, Freud havia de fer front als fruits d'allò que ell mateix havia endegat: un moviment psicoanalític al qual havia admès un nombre creixent de persones i que acabà comprenent-lo a ell com un membre més, per bé que singular. Això, que representava alhora el reconeixement a la seva obra i l'acceptació del seu mestratge, obligava Freud a prendre una posició sense ambigüitats dins del que anava fent història.

Una de les coses que va fer va ser escriure, cap al 1914, una "Història del moviment psicoanalític"²². Senzillament, diu

²²S. FREUD, "Zur Geschichte der psychoanalytischen Bewegung" (1914d).

Freud, "avui, quan he deixat de ser l'únic psicoanalista, ningú no pot saber millor que jo el que és la psicoanàlisi, en què es distingeix d'uns altres modes d'exploració de la vida anímica, què ha de circular sota del seu nom i què fóra millor anomenar d'una altra manera".²³ I, en efecte, ningú no hauria considerat coherent que Freud s'hagués deslligat dels efectes que ell havia produït; havia de ser conseqüent amb allò que amb la seva paraula havia posat en el món; menys que ningú, un psicoanalista no podia deixar de fer-ho així, fins i tot si això comportava una certa quota d'incomprensió per part del públic.

Si hom llegeix aquest article de Freud sobre la història de la psicoanàlisi, s'adona que tot el seu esforç consisteix a conduir el moviment des de les manifestacions de la seva autoritat, cosa molt diferent de l'exercici del poder. No es tractava per a ell d'imposar arbitràriament unes decisions vingudes d'una omnipotència suposada, sinó de sostenir l'autoritat del mètode per sobre del corrent que ell mateix havia provocat. Per això Freud es permeté, com diu Lacan, "aplicar el mètode psicoanalític a la col·lectivitat que el suporta".²⁴ Així, a l'hora d'explicar les desvirtuacions de la psicoanàlisi fetes per Jung i Adler, ho fa a partir de la idea que el rebuig de les teories psicoanalítiques per part dels teòrics té les mateixes raons que els obstacles que troba un psicoanalista en transcurs de la cura d'un pacient. Freud

²³Op. cit., SFOC 14, pàg. 7.

²⁴FC 244.

regularia segons això la seva política. En aquell any de 1914, a contracor, emprèn una anàlisi de les raons que manifestaven els seus opositants Jung i Adler per rebutjar la hipòtesi de l'inconscient i la teoria de la libido. Però mai més no ho va fer; a partir d'aleshores s'abstingué de fer front personalment a cap desviat; deixà fer, però sense estar-se d'avançar ell mateix en la seva elaboració teòrica, deixant de banda el fet de si era seguit per tothom o no, i sense deixar ocasionalment de criticar punts de vista particulars dels escrits dels seus deixebles.

Així doncs, en aquell 1914, utilitzà "l'anàlisi només per fer comprendre com uns analistes van poder engendrar aquelles desviacions de l'anàlisi".²⁵ Això, després d'haver deixat de banda el propòsit de la refutació; només es tractava d'una qüestió de nomenclatura: calia veure si aquells moviments s'atribuïen indegudament el nom de psicoanàlisi.

Tota la seva anàlisi de les desviacions porta a una curiosa constatació: que aqueixes teories en el fons no estaven tan equivocades en el seu principi: "De la mateixa manera que la investigació d'Adler va aportar alguna cosa a la psicoanàlisi, un tros de psicologia del jo, i va voler-se fer pagar massa car aquest obsequi amb la desestimació de totes les doctrines analítiques fonamentals, també Jung i els seus seguidors lliguen la seva lluita contra la psicoanàlisi a una nova conquesta que han obtingut".²⁶ Això pot ajudar a entendre

²⁵S. FREUD, op. cit., pàg. 48.

²⁶S. FREUD, op. cit., pàg. 58.

quina és la manera en què avança la teoria psicoanalítica en la seva dialèctica. Una novetat conceptual pot tornar-se en contra de l'avançament teòric mateix si ningú no n'assumeix la provisionalitat, la seva obertura cap a una altra cosa. Parafrassejant Hegel, podríem dir que en "la dialèctica de l'obra",²⁷ allò amb què un hom se satisfà dona la mesura de la seva pèrdua. Freud fou aquell qui assumí la responsabilitat del mestratge, tot sabent que li tocava fer-se càrrec de l'obligació de retornar a la provisionalitat els termes cosificats d'una teoria feta doctrina per les necessitats de la seva transmissió dins d'una comunitat; aquesta càrrega és la de tota obra científica, que comporta sempre un treball del negatiu.

Però amb això no produí simples novetats perquè sí, sinó que en cada pas deixà una obra que continua sent productiva, que té un sentit encara no exhaurit i un concepte que pot ser renovat, per poc que hi apliquem un treball. Aquesta va ser la seva genialitat: no solament la de veure-hi més lluny o la d'escoltar més fi, sinó la de saber explicar allò que veia o allò que sentia.

Val a dir que, a mantenir una certa fidelitat a la persona tot i sabent que això és en contra del veritable esperit científic, ens ajuda una qualitat específica de la persona de Sigmund Freud: la seva ironia, que podem anomenar, sense gran forçament, socràtica. A través d'ella va produir una forma d'ensenyament sense preu per als qui la reberen, i

²⁷L'expressió és de Lacan, FC 244.

la podem comprovar en els seus escrits, especialment en la seva correspondència.

Hi va haver doncs una presa de posició ètica decidida per part de Freud en el voler crear conceptes transmissibles de la seva experiència, en assumir l'autoritat que les definicions li donaven, en saber mantenir la desdogmatització que convenia mitjançant un diàleg amb els seus deixebles.

Si Freud es regí veritablement per aquesta ètica, si amb això va fer entrar la psicoanàlisi en el terreny de la causa, aleshores tot el que va produir com a concepte s'ha de poder recuperar per al treball general en una obra comuna. I també per això, la filosofia, les ciències del llenguatge, les ciències de la societat, no poden romandre indiferents a allò que continua obert sota l'adjectiu, encara no suficientment despersonalitzat, de freudià.

La conjuntura de 1953

En pàgines posteriors examinarem la importància que Lacan dóna a la història per al seu concepte d'inconscient; ara ens referirem breument al pes de la conjuntura històrica mateixa en què es desenvolupava la seva reflexió. D'una manera general, la situació de la psicoanàlisi després de la Segona Guerra Mundial responia a tres dades principals: la desaparició de Freud, l'obliteració general del sentit de la seva obra i el domini mundial dels EE.UU.

Hem d'entendre la desaparició de Freud no tant com la

seva desaparició física, ocorreguda el 1939, sinó com el seu distanciament respecte de les posicions teòriques dels seus deixebles. El cas més esclatant és l'escàs ressò que van tenir les seves concepcions a propòsit d'un més enllà del principi del plaer, que incloïen una pulsio de mort que els seus deixebles van deixar de banda o var reduir a una mera agressivitat de caràcter psicològic.

La mort de Freud, ocorreguda el 1939, quan els alemanys i els soviètics pràcticament ja s'havien apoderat de Polònia, era més recent que no ho semblava a començaments dels anys cinquanta, perquè els canvis històrics de la guerra i el nou ordre mundial post-bèl·lic creaven un efecte de distància. En general, i sobretot a França, l'obra de Freud havia anat quedant sotmesa a la consideració d'un clàssic envellit, poc apte per als nous dominis de la psicologia general.

Però alhora, acabada la guerra, el moviment psicoanalític havia esdevingut molt més ampli; i, a més, allà on hi havia més psicoanalistes era als EE.UU. Atrets per la llibertat americana, s'hi havien traslladat una bona part dels austríacs, alemanys o eslaus que exercien la psicoanàlisi. Fossin els psicoanalistes jueus o no, per al tercer Reich la psicoanàlisi era una cosa jueva. Arribats als EE. UU., el grup dels psicoanalistes immigrants va adoptar la doble consigna d'adaptar-se a la societat que els acollia i d'aprofitar la distància que suposava per a ells ser portadors de la prestigiosa cultura europea.

En la societat que els acollia, es donava com a tret dominant de la comunicació, és a dir d'allò que feia lligam

social, un esperit anhistòric.²⁸ D'altra banda, el behaviourisme dominava en aquell moment la psicologia acadèmica; com a "teoria pragmàtica de la ment",²⁹ era el que millor podia presentar-se com a intent científic.³⁰ A la introspecció, proposada per Wundt a Europa durant la segona meitat del segle XIX com l'única base d'observació d'allò psíquic, Watson va oposar, en el període entreguerres als EE.UU., que l'únic observable era la resposta dels subjectes als estímuls exteriors; i aqueixa psicologia va esdevenir dominant. La psicoanàlisi, en la seva recerca de reconeixement

²⁸"Tocsin de la haine et tumulte de la discorde, souffle panique de la guerre, c'est sur leurs battements que nous parvint la voix de Freud, pendant que nous voyions passer la diaspora de ceux qui en étaient les porteurs et que la persécution ne visait pas par hasard. Ce train ne devait plus s'arrêter qu'aux confins de notre monde, pour s'y répercuter là où il n'est pas juste de dire que l'histoire perd son sens puisqu'elle y trouve sa limite, - où l'on se tromperait même à croire l'histoire absente, puisque, déjà nouée sur plusieurs siècles, elle n'y est que plus pesante du gouffre que dessine son horizon trop court, - mais où elle est niée en une volonté catégorique qui donne leur style aux entreprises: anhistorisme de culture, propre aux États-Unis de l'Amérique du Nord." J. LACAN, "La chose freudienne" (1956), pàg. 402.

²⁹"(...) algunos científicos trataron de desechar por entero la mente y definir la psicología pura y simplemente como el estudio del comportamiento. Esta posibilidad estaba latente varios años antes de que John B. Watson iniciara en 1913 su campaña en favor del conductismo (behaviorism). Si Watson no hubiera sido tan inepto como filósofo, habría presentado el conductismo como una teoría pragmática de la mente (...)" G. A. MILLER, Introducción a la psicología, p. 97.

³⁰"(...) la conciencia, hecho sin parangón, que desafía todo intento de explicarlo y describirlo. Y sin embargo, si uno habla de conciencia, sabe de manera inmediata y por su experiencia personal más genuina lo que se mienta con ello. (...) ¡Una orientación extrema, como el conductismo nacido en Estados Unidos, cree poder edificar una psicología prescindiendo de este hecho básico!" S. FREUD, Abriss der Psychoanalyse (1940a(1938)), SFOC 23, pàg. 155.

en aquella societat, va tendir a posar-se en situació de donar la bona resposta.

Aquests fets històrics, Lacan els posa en l'origen d'un fet: "l'eclipsi en la psicoanàlisi dels termes més vivents de la seva experiència, l'inconscient, la sexualitat",³¹ cosa que suposava immediatament la pèrdua del sentit de l'experiència. Freud mateix els exigia, aquests termes, com a pedra de toc de la psicoanàlisi autèntica. Es tractava doncs de tornar-los a actualitzar. Però aquests conceptes, tal com les ombres de l'Hades, exigeixen, per tornar al món dels vius, ser alimentats amb sang.

Lacan es va proposar doncs la renovació de la psicoanàlisi; i si ho va fer va ser gràcies a què unes noves ciències, que Freud no havia conegut en la seva forma moderna —la lingüística i l'etnologia principalment— van venir a fornir aqueixa nova sang. Gràcies a unes novetats produïdes en un àmbit diferent, la lectura de Freud recuperava una vida perduda. La tasca que es proposava Lacan, a partir d'aquests pressupòsits, era doble: tornar a Freud, però projectar-se vers l'avenir integrant-se en les noves perspectives aparegudes en la història de les ciències. "La nostra tasca —diu Lacan— serà la de demostrar que aquests conceptes (els conceptes fonamentals de la psicoanàlisi) només adquireixen el seu sentit ple si s'orienten en un camp de llenguatge i si s'ordenen amb la funció de la paraula."³² I aquesta orientació

³¹FC 246.

³²FC 246.

i ordenació havien de ser compulsades en una lectura de l'obra de Freud, que no cal revisar ni tenir per supèrflua. Contextualitzar-la no vol dir revisar-la, i donar-li conceptes nous no vol dir arraconar-la.

Capítol 2
LA PARAULA BUIDA

(...) la parole vide, où le sujet semble parler en vain de quelqu'un qui, lui ressemblerait-il à s'y méprendre, jamais ne se joindra à l'assomption de son désir.

FC 254

La paraula és el medi i el mitjà de l'anàlisi. No es pot fer aparèixer res de la veritat sense submergir-se en aquest medi; no es pot obtenir res de nou sense la mediació que exigeix el desenvolupament de l'esperit. La referència hegeliana no deixa de ser escaient en aquest punt: substituïm l'horror filosòfic de la mediació per, si es pot dir així, l'horror de l'immediat. La paraula exigida en la psicoanàlisi introdueix la veritat en el circuit d'una mediació. De moment podem prescindir de la qüestió si hi ha, allà on sigui, veritat que no sigui dita o que es digui en l'immediat; Lacan conclourà que no, però ara sabem, si més no, que l'enraonament psicoanalític és una operació efectuada per aquell qui parla,

l'anomenat pacient¹, en un element diferent d'ell mateix.

Aqueix pacient pot pensar-se, com el colom de Kant, que sense la resistència que li oposa l'aire volaria més lliure; pot no saber, com el peix dins l'aigua, que és en un element. Però la presència d'un interlocutor format en la funció de la paraula inventada per Freud li ho haurà de recordar, ni que sigui a poc a poc i en instants fugaços o en espurnes que puguin acudir.

El fet és aquest, doncs: algú fa servir la paraula, i el fet mateix de fer-la servir li fa oblidar la mediació que suposa parlar; creu parlar, sense més. Però és de l'essència de la paraula que "no hi ha paraula sense resposta, fins i tot si només es troba amb el silenci, mentre tingui un auditor".² Si aquest auditor està preparat a no oblidar mai que en l'enraonar hi ha el medi i mitjà de la paraula, allò que es diu podrà començar a anomenar-se una psicoanàlisi.

La paraula del pacient

Qui parla per analitzar-se cerca la veritat en el concepte de si mateix. Es dirà que això mateix ho podria trobar en una introspecció; potser sí. Però en la psicoanàlisi aquest concepte de si mateix es modifica en un treball de parla que s'obliga a incloure el concepte de la paraula

¹Més endavant Lacan l'anomenarà le psychanalysant.

²FC 247.

pròpia; i aquest concepte no recull cap veritat si no és amb la condició que per més adequada que pugui ser aquesta paraula no és mai idèntica al subjecte que la profereix. El concepte de la paraula pròpia, present així que hom vol presentar-se autènticament, porta a l'estranyament de si; i això obliga a parlar de nou. Allò que vé de la paraula -haver-se de presentar- retorna a la paraula; però en l'endemig haurà caigut l'engruna de veritat que fa concepte: no es tracta del concepte de si del qui parla, sinó del subjecte de la paraula; diríem millor: del subjecte a la paraula. El concepte de si que el subjecte pot adquirir en un enraonament autèntic -com ho ha de ser el psicoanalític- és criticat perquè inclogui el concepte de la paraula, que exclou una coincidència entre el subjecte i la paraula amb què es presenta; això és tant com dir que inclou la necessitat de continuar enraonant.

I és així fins i tot quan la presència de l'interlocutor només retorna al parlant el buit de la resposta que podria arribar i no arriba: aleshores és quan més es percep l'apel·lació a l'oïdor perquè faci oblit d'això que mai no arriba a ser dit. El límit d'aquesta situació s'acosta a l'amor, quan el medi arriba al punt en què aquells qui enraonen poden fer-se mútuament immortals en una resolució mútua de l'oblit dels motius que els porten a parlar. Potser, per mantenir el flux de les necessitats vitals, no hi ha remei, i és necessària una zona on el subjecte tingui la resposta plena a la vacuitat que suscita la paraula. Si existeix una funció així de la paraula -l'única funció que permet al subjecte d'estalviar el circuit per la buidor que la

seva paraula suscita— ha de ser d'amor o de mort. És que ningú no pot, tot el temps i en tot lloc, atènyer-se al concepte vertader de la paraula: l'existència i la reproducció se'n ressentirien.

Una primera cosa diferencia ja la psicoanàlisi de la psicologia, i en general de tota terapèutica: que el concepte d'allò que passa no pertany només al terapeuta. Ha de sorgir, potser com a troballa, potser com a fruit d'un treball, i a partir d'allò que s'enraona sobre allò que el pacient sap d'allò que ignora. No és un joc de paraules: és precisament el pacient del diàleg psicoanalític, aquell qui sap que ignora allò que li passa, qui sap passar a la paraula una manera de concepte de si que inclou una distància entre allò que pot subjectivar i allò que és per a si. Una paraula constitueix la diferència entre el pacient i l'analista. El pacient espera convèncer l'analista d'allò que ell, el pacient, és per a si, sense sortir de l'element en què se subjectiva: és la cosa més corrent de la interlocució, només que ho fa al davant d'un interlocutor que es va deixant convèncer de manera efectiva i que no oposa el seu propi convenciment al de l'altre. Així es va fent possible una construcció que permetrà al pacient una subjectivació d'allò que és ell per a si. Diem una construcció per assenyalar la base contingent que té un treball que pot terminar-se com a definitiu però del qual podem dir que recull en la seva fi, no la necessitat platònica de la idea eterna, sinó la posició certa de l'existència humana, que només per ironia podríem considerar com no contingent, per exemple,

respecte del desplegament necessari de l'esperit en la història.

Aquest és doncs el medi i el mitjà de l'anàlisi, i el seu element més primari: la paraula del pacient, paraula d'una subjectivitat disposada a donar-se el temps d'un treball, a ser pacient en la consecució d'un concepte de la seva vida i del seu sexe que no en faci un déu. Si aquesta paciència i aquest treball han de ser considerats els del negatiu o si es despleguen en una positivitat enlluernadora, és una cosa que intentarem d'escatir en les pàgines que segueixen.

El buit de la paraula

Tota paraula que tingui un auditor es transforma en enraonament. Allò que es diu no es comprèn solament pel context o pel referent; la paraula només dóna sentit quan s'adreça a un oïdor capacitada per comprendre. El sentit que crea allò que es parla és en mans d'aquell qui escolta l'enraonament. Qui parla intenta una provatura darrera l'altra per fer-se comprendre, per aconseguir la resposta adequada al que diu; qui parla no sap en el fons què vol dir el que diu ni què vol (dir) en dir-ho fins que algú dóna una resposta, al més sovint entre línies, al què vol dir el fet que digui. Enraonar, en suma, és posar la condició de la paraula en la interlocució.

L'essència de la paraula és la de tenir un auditor, condició anterior a la comunicació. També el silenci del qui

escolta té el valor d'una aprovació, d'una invitació a tirar endavant en allò que hom va dient; qui calla mentre enraonem ens atorga la confiança que ens permet de continuar parlant. Bastarà llavors una escansió, un sospir, un silenci un punt més espès perquè, si no som obtusos, interrompem el fil del que anàvem dient i deixem pas a la irrupció del contraargument que ara ja sospitem inevitable, creat pel que havem dit.

Però cal continuar aquesta fenomenologia de l'enraonar; perquè ens adonem que el nostre interlocutor, més que donar-nos peu a callar o a continuar, de fet ens allarga una mà que ens treu contínuament d'unes arenes movedisses en les quals quedariem sumits. Per això, quan l'interlocutor no és a l'altura, canviem d'interlocutor, parlem sols, o deixem d'enraonar.

L'essència de la paraula no rau doncs en el fet que digui coses, que faci sentit, que creï o no creï comunicació. La paraula és la presència més elemental i primària d'una dimensió ilimitada en la producció humana. Tant és així que ella mateixa crea la necessitat de l'enraonament, és a dir de ser dos, per anar posant una limitació. Si es pogués donar que algú parlés sense interlocutor, si un enraonar se sostingués sense el joc de l'espera, de la interrupció o de la negació de la rèplica, el subjecte es veuria portat a un avançament accelerat en el parlar que el duria més i més de pressa cap a la manca de sentit, cap a l'absurd més violent; qui parlés així entraria en un desequilibrat maelstrom de disbarats que exigiria d'ell més i més verb per transformar-lo tot seguit en més i més pèrdua de sentit. El subjecte de tal procés s'aniria

acostant a una identitat amb el buit on no li restaria sinó sumir-se, perduda la veu, dissolt en ell mateix, indistint, extint.

Trobaríem exemples propers a aquesta descripció en els casos més greus de la psicosi o de la demència; però també en situacions més elementals, com les que per exemple Hegel atribuïa al que va anomenar die schöne Seele.³ Aquí només volem palesar una característica de la paraula; però això encara està mal dit: no és una característica, és la seva definició; allò que de la paraula és real és precisament aqueix buit que porta i que la porta, que crea i que la crea, en una àvida dialèctica.

La primera resposta a la paraula és doncs el seu propi buit; i si un auditor no vé a reflectir una altra realitat, el subjecte de la paraula no se situa en cap altre lloc que en aqueixa cavitat, ressonant com un panteó deshabitat. La paraula és allò que fa el buit que el subjecte pot habitar, sempre que n'accepti la ressonància en un altre o que admeti ser parlat en aqueix lloc buit on només enraona amb l'eco de les seves pròpies petjades tomba endins. Enraonar permet de viure, és a dir, de no haver de fer front constantment a la pròpia mort que ressona en cada mot.

En la paraula l'home es comporta com si fos immortal, sol amb els déus, company de l'etern, salvat de la repetició anul·ladora, del reiterat never more que truca a la porta. Accepta amb això els lligams de l'enigma vingut de l'altre,

³Cf. A. VICENS, "L'ànima bella (Notes d'estudi)" (1984).

estén la seva realitat més enllà d'un límit que desconeix perquè mai cap solitud ni cap silenci no l'hi podria mostrar. Parlar és experimentar una eixida del jo perquè solament enllà del jo troba resposta a allò que vol ser. El subjecte que enraona pot estimar-se més la prova d'allò que de nou pot venir-li de l'altre que no pas l'eco adormit del seu propi no-res rebotat en les parets d'una paraula buida. O bé s'exclou aquesta possibilitat i s'estima més confondre la mort amb la immortalitat que suposa als déus dels seus ulls o de la seva veu, i es peix de no-res. Ara bé: qui es peix de no-res no pot pretendre obra; pot admirar el bell natural tot suposant-lo fet per a ell; rei de la creació, no necessita crear, ni gairebé ser humà.

La paraula engendra el buit del subjecte. Això ho ha de saber un psicoanalista, perquè la seva interlocució és feta per permetre al subjecte que està farcit de paraules el deslliurament d'una nova paraula, la qual no li podria venir del lloc saturat que la paraula li vé atorgant, d'on res no li podria ser nou. Cal crear una oportunitat nova, a base de fer ressonar de nou el buit creador de paraula. Fins i tot al preu de recuperar, per un temps limitat, i en una situació breu, el ressò mort que la paraula congria. Per un temps, un interlocutor deixa enraonar un subjecte sense donar-li cap altra raó que la raó mateixa del no-res on el subjecte és; per instants el subjecte perd tota oportunitat de sentir-se immortal. El psicoanalista no és el no-res de la paraula ni està cridat a ser-ho; tampoc no és el garantidor de l'eros que tot ho permet; el psicoanalista és aquell qui fa possible en

la paraula l'operació d'un enraonament del subjecte amb el seu propi buit. La psicoanàlisi valora molt positivament la vacuïtat de la paraula, perquè d'ella pot brollar un nou oblit de la mort, no en la il·lusió buida de creure's etern el subjecte, sinó en l'haver-la integrat com l'interstici mateix pel qual allò que es diu és viu, com el motor immòbil de la paraula.

El psicoanalista, per autoritzar-se a ser particip d'una tal operació ha de saber que aquesta és la natura de la paraula. Ha de saber-ho per si mateix i amb fonament racional, si és que vol que la seva activitat entri a formar part de totes les activitats humanes que tenen com a origen aquesta mateixa necessitat de sortir del si del silenci mort. Parli qui vulgui, tot vé del mateix lloc; només que el psicoanalista ha d'haver-lo visitat, i ha d'estar-ne de tornada. Així pot, si vol, posar-se a l'escolta del subjecte albergat en el seu buit.

La lliure associació i el treball analític

Però no basta, a la psicoanàlisi, suscitar el lloc on poden comparèixer els déus de l'infern; cal també fer-los parlar o, millor encara, si és que això es pot amb l'etern, fer-los treballar. Un ordre de treball introduït en el que es parla gràcies a la promesa psicoanalítica substitueix en el subjecte la seva posició general, aquella que el manté a la reserva de tot canvi en la situació present. Quan la presència

de la neurosi -és a dir, la impotència o la impossibilitat de fer amor- és abassegadora, només el requeriment d'un treball cec aplicat a l'element -medi o mitjà- que es fa vehicle de la foscor de l'altre pot cridar el subjecte fora del buit. No cal solament una promesa psicoanalítica -segons la qual hom podrà dir cosa nova-; cal també que el subjecte sigui cridat, per ell mateix, pel seu propi mal, a cercar la seva paraula nova.

És una forma nova de treball, inventada un dia per Sigmund Freud, i una primera aproximació a la natura del qual ens vé donada per l'exemple del poeta que escriu i que se sotmet al mandat de la seva art poètica.

Hâtez-vous lentement, et, sans perdre courage,
 Vingt fois sur le métier remettez votre ouvrage:
 Polissez-le sans cesse et le repolissez;
 Ajoutez quelquefois, et souvent effacez.⁴

El subjecte, identificat amb el poema, s'escriu i es reescriu, va donant al seu dir les escansions que la repetició, deu del que és en allò que és, ha fet passar des de temps immemorial a la paraula tant com el seu idioma n'ha creat una forma d'existència.

El cant ha reiterat, des del seu inici, en la seva forma volguda, feta de rimes i ritmes, allò que es repeteix en la paraula i que hem anomenat el buit. El no-res rima amb el no-res, el metre repeteix el metre i així el poeta es conforta i

⁴BOILEAU, Art poétique (1674), cant I, v. 171-74; citat per J. LACAN, FC 249.

ens conforta en la creença que l'ésser va a la paraula per uns solcs marcats per l'etern. Si el poema és vertader, la paraula és necessària: vet aquí el cogito del poeta; aplicat, si es pot fer quan el mal vé del mateix buit que el poema, al clam del malalt, el dir s'ordena en un treball. Això és l'inici d'una esperança, perquè només d'un treball es pot esperar un nou valor.

Es tracta doncs d'un treball de composició en la paraula en tant que pot ser tractada com una escriptura. Es tracta de confegir alguna cosa en el que es diu i que mereixi ser enregistrada i recitada de nou, més poderosa que la memòria i que la seva capacitat d'oblit. El poema és paraula obligada; també el treball analític ha de portar a la formulació d'allò que és obligat en la rememoració.

Es tracta doncs, en la psicoanàlisi, d'un projecte de trobar allò que mereix ser dit, més enllà de la farfolla de la parla quotidiana.

La introspecció

Potser, després de tot, es tracta d'una operació ben coneguda. Puix que en tot i pertot es tracta una vegada i una altra del subjecte desplegat en el que pugui dir d'ell mateix, el treball psicoanalític de la paraula fóra exclusivament el de la vella consueua introspecció. Potser un exercici espiritual d'aquest estil permetria l'accés a la realitat psicològica del subjecte.

La introspecció permeté de fundar la psicologia, quan Wundt va objectivar la realitat psíquica a base d'aplicar una sistematicitat científica als sentiments, tal com el subjecte en té esment. Per la seva banda, Maine de Biran descobrí en el fons introspectiu de l'ànima un principi espiritual que la trascendeix, com a voluntat subjectiva equivalent a la causalitat en la natura. Mètode psicològic per a Wundt, sistema filosòfic per a Maine de Biran, en tots dos casos —que cal evocar si parlem d'introspecció— el subjecte mostra que pot trobar en el més íntim del sentit alguna cosa que li és aliè, sense que intervingui però cap més dialogant que allò que, de la llei —com a ciència en Wundt, com a religió en Maine de Biran—, sap el subjecte.

La psicoanàlisi introdueix una nova relació del treball introspectiu amb la llei, quan dóna fonaments a la presència d'un interlocutor diferent dels altres: aquell qui pot oferir la llibertat. En efecte, la consigna psicoanalítica de la lliure associació desvalora tota introspecció, superficialitza tot el camp d'allò que és dit, desqualifica tota llei que no sigui aquella que la paraula mateixa pugui deixar anar. L'oferiment de llibertat a la paraula fa imprevisible el producte que cal obtenir en el treball que se li aplica.

Tot treball humà consisteix a afegir a la cosa —com a producte cru de la natura en tant que allò primari es materialitza en l'objectivitat de la matèria prima, o com a producte d'un treball anterior—, un plus de domini de la llei. Treballar és sotmetre allò que és a la llei, tal com la dicta la necessitat antropocèntrica. Així, en aquests termes, cal

programar allò que hom fa amb la paraula en la cura psicoanalítica. Però si això és així és perquè, com a condició, ha estat creada una nova necessitat. Aquesta nova necessitat és la que el psicoanalista fa present amb la seva realitat i transforma en necessitat futura amb la seva promesa de lliure associació.

Un treball, doncs, dictat per una voluntat d'obtenir alguna cosa més del que -per dir-ho així- la paraula com a matèria prima ofereix, permet de considerar que a partir d'allò que es diu en el tractament psicoanalític se n'obté un producte; però aqueix producte no és gens indiferent per al seu treballador.

Freud descriví amb tota precisió el que té de treball el tractament psicoanalític.⁵ La psicoanàlisi neix quan se substitueix el procediment que consistia en revivre allò que en el món psíquic era esdeveniment a fi de refer-ne la subjectivització, per "la despesa de treball que l'analitzant havia de posar de la seva part"⁶ obeïnt la regla fonamental prescrita. Amb això el lloc de la resistència va canviar, des de la imaginació a la paraula, des de l'experiència viscuda a la possibilitat de fer-la passar a la paraula. La posició de l'interlocutor canviava també; deixava de ser un testimoni de la despesa de treball feta per reviscolar en la seva presència un esdeveniment i fer-lo passar així a la dimensió del passat -tal com l'hipnotitzador pot ser espectador de les fetes de

⁵S. FREUD, "Erinnern, Wiederholen und Durcharbeiten" (1914g).

⁶S. FREUD, op. cit., SFOC 12, pàg. 149.

l'hipnotitzat-; la funció del psicoanalista era la de "donar temps" a l'analitzat per fer la seva immersió en la resistència de la paraula a donar expressió a la seva malura. A partir precisament d'aquest punt la paraula passa a ser matèria prima; tal com el fuster coneix les condicions de la fusta, la seva elasticitat, les seves resistències, la seva manera d'esberlar-se en un sentit i no en un altre; tal com el ferrer coneix la resistència del ferro fred i la seva ductilitat quan és al roig viu; així mateix l'analitzat entra en la consideració de les línies de tensió de la paraula, s'adona de quina manera sorprenent no tot el que sent va passant al camp d'allò que es pot dir, observa que l'esforç de trobar la manera de dir-ho tot dona uns resultats comparables a allò que el treball humà escampa pel món en forma de mercaderia, és a dir, de cosa susceptible de ser intercanviada en una socialització universal, tant universal com ho és la paraula.

A l'època de "Funció i camp...", tres termes encadenats podien descriure de manera banal el gènere analític del treball amb la paraula: el procediment comprèn una frustració, que fa aparèixer en la relació analítica l'agressivitat, la qual es resol en una regressió analítica que faria al subjecte amo de la seva pulsio. Per banal no es pot dir falsa; Lacan l'accepta per ordenar alguns fets atribuïbles a la dimensió buida de la paraula.

Ego de frustració

És cert que, quan parla, el subjecte es veu frustrat en alguna cosa. Allò que perd, la cosa esmunyedissa que vol fer passar en el que diu, allò que sembla venir d'ell però que només té consistència per l'assentiment de l'altre, aquell ésser ofert a l'impossible resposta és el jo. Allò a què l'enunciat "sóc..." es refereix no coincideix sinó amb una estàtua imaginària construïda amb el fi que sigui retornada des de l'altre carregada de certesa. Però com que aqueixa construcció s'ha fet només en direcció a l'altre al qual vol convèncer, difícilment obtindrà una altra resposta que allò que té de frustrant: d'una banda no és amo de la imatge que hom li dóna, de l'altra no rep de l'altre, a qui està destinada, més que una resposta decebedora.

Es tracta d'una forma d'alienació, perquè el subjecte es troba dominat per un objecte que ell mateix ha creat. L'alienació és així el doblament de la frustració: el desig passa a un objecte, i aquest objecte es perd. Però, si ens referim al desig, estem avançar massa de pressa.

Per entrar en la relació del desig amb aqueixa entitat imaginària a la qual ens referim amb el nom de "jo", per entendre quina és la participació del desig en el suport de la imatge, Lacan va donar lloc al concepte del seu "estadi del mirall".⁷

L'estadi del mirall es desprèn de la constatació que

⁷J. LACAN, "Le stade du miroir comme formateur de la fonction du Je" (1949).

l'experiència cartesiana del cogito no es pot estendre més enllà de l'afirmació "sóc". Si bé en el cogito el jo apareix pur, i no solament com una certesa sinó com a fonament de tota certesa filosòfica possible, tot intent de continuar determinant el jo per aquest camí amb uns nous atributs queda frustrat. La psicoanàlisi és en oposició "a tota filosofia eixida directament del cogito"⁸ per tal com només reconeix com a deducció vàlida del "penso" exclusivament el "sóc" en què s'afirma la connexió del pensament amb l'assumpció del subjecte de la frase per part del qui parla i que pot dir "jo". Per més extensa que sigui l'exploració de la pròtasi, la conclusió sempre és en el punt d'un ésser sense determinació.

Si hom vol perllongar l'exploració de la substància del jo més enllà del seu ésser buit -tal com anunciava que ho volia fer Jean-Jacques Rousseau al començament de les seves Réveries⁹- només troba determinacions vingudes de fora, unificades potser per la qualitat imaginària del buit formal. Lacan proposà el 1936¹⁰ un model científic per explicar la unitat del jo del subjecte, tot tenint en compte aqueix origen aliè de les seves determinacions.

La teoria de Lacan parteix d'un fet d'observació: "el cadell d'home, a una edat en què, per un temps curt, però

⁸J. LACAN, op. cit., pàg. 93.

⁹"Mais moi, détaché d'eux et de tout, que suis-je moi-même? Voilà ce qui me reste à chercher." J.-J. ROUSSEAU, Les rêveries du promeneur solitaire (obra pòstuma), pàg. 995.

¹⁰La primera vegada que ho va exposar Lacan va ser al Congrés Internacional de Psicoanàlisi celebrat a Marienbad el 1936; la ponència corresponent no va ser publicada. Tenim "Le stade du miroir...", op. cit., reescriptura del tema el 1949.

encara per un temps, és superat en intel·ligència instrumental pel ximpanzé, reconeix tot i amb això la seva imatge com a tal"¹¹. Ara bé, a diferència de l'animal, aquest reconeixement no es dissol en la comprovació de la inanitat de la imatge; el nen necessita immediatament la imatge que ha vist, "experimenta lúdicament en una sèrie de gestos la relació dels moviments assumits de la imatge amb el seu entorn reflectit";¹² experimenta la relació entre "el complex virtual", és a dir allò que en el mirall forma un conjunt que inclou el seu cos i el seu entorn (amb les persones que hi hagi), amb la realitat que forma el seu entorn. El nen es forma, en la joia de la seva imatge al mirall, la certesa subjectiva d'un món en el qual hi ha un lloc per a ell i del qual podrà dir que és el seu món, fet a la seva mesura, sempre que cap esdeveniment inconscient no el converteixi en símptoma, això és, en signe d'una altra realitat no prevista per l'especularitat que podem considerar, en lògica, fictíciament primera.

Així presenta Lacan el resultat de l'operació lògica: "el jo es precipita en una forma primordial, abans que no s'objectivi en la dialèctica de la identificació amb l'altre i que el llenguatge no li restitueixi en l'universal la seva funció de subjecte".¹³

Abans doncs que pròpiament se subjectivi, el jo adopta ja

¹¹Op. cit., pàg. 93.

¹²Op. cit., pàg. 93.

¹³Ibid, pàg. 94.

una forma, destinada a la paraula i promesa al llenguatge. La certesa primera, no encara raonada, no categoritzada encara, té el destí de perdre's, precisament en la necessitat inconscient de la dialèctica i de la universalització. La frustració d'aquesta imatge primera en la qual el subjecte, per un instant, se sabia total i fruïa d'un món a la seva mesura és en la definició mateixa de la paraula i del llenguatge. En efecte, retrobar aquella coincidència d'un món no frustrant, el subjecte ho ha de fer ara enraonant amb els altres, compartint el món en la paraula, disputant-lo si cal. L'ús mateix de la paraula és frustrant pel fet que hi vol trobar aquell estadi primer; però la paraula implica dialèctica, precisament definida com allò que s'oposa al mirall. Cosa similar diríem si examinàvem la qüestió des del punt de vista de la universalització del llenguatge. Si bé el llenguatge pot ser entès com una construcció sense altre referent que el propi llenguatge -ens referirem a això en la segona part d'aquesta tesi-, no per això evita la frustració d'aquella imatge primera concordant: en el procés d'universalització lingüística, el subjecte no pot deixar de trobar-se amb la particularització, la parcialitat o la presa de partit que comportava aquella situació jubilatòria.

El subjecte en la paraula busca una construcció, cerca la resposta aprovatòria vinguda d'un altre, en la qual sabria que aqueix altre amb el qui enraona queda convençut del món que ell li dóna a conèixer. Però ja la necessitat de fer que l'altre cregui en aqueixa realitat és una pèrdua en forma de frustració, en la qual al subjecte li és arrabassada la seva

autonomia il·lusòria: no n'hi havia prou amb la certesa silenciosa de l'altre, calia que badés boca i parlés. Però allò que l'ésser humà haurà construït així, haurà estat una estàtua sense vida, o sense altra vida que aquella que la paraula pot vehicular. El flatus vocis que dóna vida a la seva estàtua va passar al mite com un alè diví; és lògic si pensem de quina manera incomprendible la pròpia estàtua inanimada s'anima en el discurs de l'altre.

Però tot això es resum en allò que demostra la buidor mateixa d'aquest discurs: que no hi ha resposta adequada. Al subjecte li és tant necessària aqueixa alienació com impossible és que d'un altre li en vingui la incitació. Ell l'ha de trobar, ell l'ha de construir, autònomament, perquè és la imatge mateixa de tota autonomia que pugui aconseguir el subjecte. Només sol pot demostrar que ho pot fer sol; l'altre és només un ús per demostrar que en aqueix "nou món" hi cap de tot. Aquí rau una frustració: que l'altre que hi entra res no pot reconèixer; aquell qui reconeixeria la seva aptitud a dominar el món no es deixa dominar.

Aquesta és la primera raó del silenci de l'analista i del seu deixar parlar. Cal que aquell qui vol curar-se, és a dir, aquell qui vol reconstruir aqueixa la que ha trobat discordant a la seva vida a causa del que anomenem el seu símptoma, refaci, reconstrueixi aquella relació especular amb el món. Però la simplicitat d'aquesta construcció conceptual no es pot sostenir més enllà. Perquè quan el subjecte s'esmerci a fer això que hem descrit, li tocarà comptar amb una cosa que no sabia, i és que la reconstrucció la fa per a un altre. Amb la

qual cosa "retroba l'alienació fonamental que la hi ha fet construir com a un altre",¹⁴ és a dir que, com tot producte d'un treball autèntic, és destinat a ser arrabassat per un altre. El subjecte treballa doncs per crear-se un ego, presència sense resposta; l'única resposta que hom podria donar-hi fóra la de desproveir del seu producte aquell qui ha elaborat aqueixa presència; cosa a la qual el psicoanalista es nega amb el seu silenci. Frustració inventada per la psicoanàlisi, que recrea aquella primera, aquell mateix element en el qual el subjecte es creà un ego per primera vegada.

La dialèctica del desig

A aquest buit de la paraula fet palès en la frustració de la seva resposta i en l'alienació de la seva imatge, respon el subjecte amb l'agressivitat. Però Lacan precisa: no es tracta de la simple "agressivitat animal del desig frustrat", sinó de la més elaborada "agressivitat de l'esclau que respon a la frustració del seu treball amb un desig de mort".¹⁵

Es tracta doncs de la més humana de les agressivitats, la del productor que veu arrabassat el producte del seu treball per un amo del qual solament li resta com a esperança o bé que es mori o bé -cosa que vé a ser el mateix- que li sigui permès

¹⁴FC 249.

¹⁵FC 249.

d'arribar a ocupar el seu lloc.

Amb això Lacan introdueix un tema filosòfic que li era car, la dialèctica de l'amo i l'esclau, segons la fenomenologia de l'esperit hegeliana, tal com la va comentar en el seu seminari dels anys trenta Alexandre Kojève.¹⁶ A la seva teorització, Kojève dóna una interpretació de La fenomenologia de l'esperit hegeliana en un ordre eminentment històric. L'esperit és la seva pròpia realització en el món com a successió de formes de poder, que es transmuten en un escenari anomenat històric, al llarg d'un temps marcat per una fi. Aquesta fi constituirà la realització plena de l'estat universal, és a dir del poder definitivament unificat i, potser, ahistòric.

En el camí de l'esperit pres com a subjecte es troba una etapa que Kojève fa crucial per a la seva interpretació de La fenomenologia de l'esperit. En podem tenir un coneixement especial gràcies a la traducció comentada que en va donar.¹⁷ A aqueixa etapa, figura de l'esperit en la qual el treball defineix l'essència de l'home, Lacan hi fa referència reiterada al llarg del seu ensenyament.

Kojève descriu, a partir de Hegel, una dialèctica de l'alteritat de la qual podríem dir que és més completa o que perllonga la primària de l'estadi del mirall. Aquesta no tenia cap més resolució en l'ordre d'allò que el subjecte pot

¹⁶Cf. A. KOJÈVE, Introduction à la lecture de Hegel (1947); D. AUFFRET, Alexandre Kojève (1990), pàgs. 225-263.

¹⁷A. KOJÈVE, "En guise d'introduction", dins Introduction à la lecture de Hegel, op. cit., pàgs. 9-34.

realitzar que aquell producte immediat que hem anomenat el seu jo. Però a partir de l'agressivitat que n'eixia com a corol·lari o com a producte residual, veurem com s'inicia una nova dialèctica de l'alteritat.

Per saber quina és aqueixa alteritat i sobre la base de quina agressivitat creix, cal recórrer el text de Hegel-Kojève.

Caldrà al subjecte sortir de la imatge primera; ara, amb ella només pot jugar a la seva desaparició i fruit del recobrament de la presència de l'U en què es pot fer seu. No pot dir res, no li cal dir res mentre és absorbt en la imatge. "L'home que contempla és 'absorbit' per allò que contempla"¹⁸; el coneixement no revela encara el subjecte. No passa a la dimensió de la revelació pensant, és només patent.

Anem ara a un pas posterior, aquell en el qual el subjecte haurà obrat l'ús de la paraula en un acte nou, en el qual donarà un nom a la unitat fictícia entre ell i el món. Aquest nom és el de "jo", nom que esdevé un nou començament —o, de fet, començament si considerem de manera estricta l'estadi de contemplació— del subjecte. El "jo", dit, passat a la paraula, esdevé causa del subjecte en la nova obligació que crea.

"L'home és consciència de si". I l'home abasta aqueixa consciència en el moment en què pot dir "jo". Ara bé, alhora que pren consciència de sí, i puix que solament ho fa per la paraula, el subjecte, que fins llavors estava ocupat només en

¹⁸A. KOJÈVE, op. cit., pàg. 11.

la contemplació de l'U, es veu obligat a traslladar la seva ocupació —la seva consciència, el seu pensament— a l'origen del seu origen, és a dir, a l'origen de la paraula. Però això és ja situar-nos en la fi mateixa de la filosofia, en tant que fenomenologia de l'esperit.

Sigui com sigui, en l'explicació anterior ens hem saltat un pas, aquell que ens ha de donar la necessitat per al subjecte d'interrompre el coneixement contemplatiu i de passar a la dimensió en la qual pot dir "jo".

No és el pensament el qui pot explicar el naixement del jo a la paraula; el cogito, que fóra precisament aqueixa deducció cognitiva, queda relegat a un segon temps, com en un nou començament, com una deducció en el camp de la paraula. Allò que desvetlla la consciència, que fa sortir el subjecte de la posició de contemplació pura, és el desig; per exemple, el desig de menjar. Aquest desig conscient és el que "transforma l'Ésser revelat a ell mateix per ell mateix en i per —o, millor encara, en tant que— acte de conèixer"¹⁹ Així el desig és el verb anterior al cogito que, si bé no permet una deducció del jo, sí que obliga a proferir-lo en un acte del qual el subjecte no coneix les conseqüències. (Aquestes conseqüències seran precisament la fenomenologia de l'esperit).

"És el Desig allò que transforma l'Ésser revelat a si mateix per ell mateix en el coneixement (vertader), en un 'objecte' revelat a un 'subjecte' per un subjecte diferent de

¹⁹Ibid., pàg. 11.